

Kring Vese säteri

Ur Vargatider på Stångenäset

Utgiven 1965 Av Sven Rydstrand

Vese säteri omfattande under 1600- och 1700-talen även de tre Brobergsgårdarna samt Tveten, Skarstad och Lingatan, vartill kom halva gården Björneröd och halva Orndal, alla belägna i Bro socken. Därtill kom i början av 1700-talet en del gårdar på Sotenäs, vilka inköptes av amiral Strömstierna. Vi skall här återge några av dombokens uppgifter om säteriet och dess underlydande gårdar.

Vid tinget på Broberg år 1664 hade bonden *"Ifwer Andersson i Lingatan instämt sin husbonde välbemälte Pedher Måhneskiöldh, för det hans husbonde vill driva honom från gården Lingatan. Välbemälde Pedher Måhneskiöldh uppvisade ett skriftligt kontrakt, av Ifwer själv underskrivet, vari Ifwer tillsäger sig skola hålla gårdsbruket vid makt och husen själv uppbygga, vilket inte skett. Länsmannen och lagrättsmännen hade besiktigt gården i Lingatan och funnit att gårdshusen var alldeles nedfallna.*

Sedan Ifwer kört bort fogden från gården, har han allenast uppfört en liten stolpbod, vilken ännu ej är färdig. Även eljest har han varit sin husbonde olydig. Han förmenar därför att Ifwer med lag kan drivas från gården. En annan haver ock allerede fäst gården. Ifwer begärer att han inte måtte utkastas i år. Avsades: Emedan Ifwer låter gården förfalla och inte håller vad han lovat haver, skall han, Ifwer, bruka och besitta halva gården i år, men nästföljande lagliga fardag alldeles vika därifrån och fullfärdiga det hus, som uppsatt är på gården."

Vese gård

Stångenäs hembygdsförening
Fotoarkiv Sven Rydstrand

Vid tinget på Broberg den 6 oktober 1665 förekommer följande rörande samma parter:

"Ifwer i Lingatan haver instämt välbemälte Pedher Måhneskiöldh för det bemälte Måhneskiöldh skall hava tagit ett par oxar ifrån honom och ett par bockar samt arresterat ett hans ankare. Herr Pedher Måhneskiöldh framvisar sin salig svågers, välbemälde Pedher Bagges skrifteliga hand, daterat Bryby den 2 maj 1658 och Ballingegårdh den 26 nov. 1659, hurusom han skall hava medlat emellan Hollger Swensson och Ifwer Andersson, att Ifwer skulle giva Hollger i avnimmelse för avträdelsen ifrån gården Lingatan 12 riksdaler, för vilka 12 riksdaler han bekom av Ifwer ett par oxar.

Dessa 12 riksdaler haver ock Måhneskiöldh skriftligen låtit sig av Hollger kvittera. Samma par oxar fick Ifwer igen och gav honom därför 10 riksdaler och två bockar. Ifwer sade, att Pedher Måhneskiöldh tog oxarna ifrån honom. Han måste och därför sälja ett par andra oxar och lösa dessa igen med. Item skall ingen kunna bevisa, det han lovade antingen Pedher Bagge eller Hollger de 12 riksdalerna. Denna sak befinnes ock av Hollger gjord avhängig på Uteby ting år 1659 den 15 maj, då Hollger hade sökt Ifwer på dessa 12 riksdaler, men Ifwer ock då nekade därtill, som sorenskrivaren Jörgen Larssons egen hand och påskrift utvisar. Sedan in anno 1662 har Hollger utkvitterat Måhneskiöldh de 12 riksdalerna.

Resolverades: Herr Pedher Måhneskiöldh betalar igen till Ifwer Andersson de 10 riksdaler och två bockar, som han fått av honom, medan Ifwer prövas vara därtill berättigad. Och söker sedan herr Pedher Måhneskiöldh Ifwer, om han vill. Likaså tager Ifwer sitt ankare igen, när han betalar Måhneskiöldh 1 och 1/2 riksdaler emot att uti rättens situation förmäles, att han skulle ha tagit de oxar och bockar samt första och tredje årets taga, sedan det senaste hemtingets dom avsades dem emellan. Tillsades för den skull Ifwer att möta och svara därför vid nästa ting.

Vid slutet av tinget framkom Ifwer Andersson igen inför rätten och pretenterade första och tredje årets taga för Pedher Måhneskiöldh. Denne svarade, att Ifwer ingen taga bör njuta igen, helst han kom ifrån gården för sin olydnads skull, och han lät gården och husen förfalla, som besiktigats. Parterna åtskildes därmed."

Efterföljande protokoll skrevs vid tinget på Broberg år 1691:

"Inkom för rätten välborne herr Hans Hendrik Reichwein och beklagar, huru såsom tvenne insockne hemman under hans sätesgård Vese, nämligen Tveten och Orndal, äro den tiden, då hans fru käraste, välborna Margaretha Måhneskiöldh, var ogift efter hennes faders dödeliga frånfälle, kommit att observeras för strögods, som skulle samma gårdar vara skiftade till hans fru käraste del och lott och för den skull avfordras extraordinarie räntorna av densamma för två år. Och likväl aldrig någon delning var efter dess käre herr svärfader på godset skedd, utan då brodern, välborne Mathias Måhneskiöldh, pantsatt sätesgården till befallningsmannen, välbetrodde Petter Kall, blev system, välborna fru Margaretha Måhneskiöldh, dessa tvenne hemman i position överdragne, ej såsom något arv utan för att hon därav skulle njuta räntan till sitt subsistens, emedan gården var utsatt.

Rätten lät härom ingvirera och på det nogaste rannsaka, kunnandes intet förnimma av något instrument eller av dem, som vid avyttringen av det lösa voro tillstådes och bevisade att någon delning vore gjord på det fasta, utan brodern, herr Mathias Måhneskiöldh, som var dess frus system mÅlsman, då han utsatte gården på en behagelig tid, haver dess fru syster förbehållit sig sätesgårdens lösen och räntans uppbärande av dessa tvenne insocknes frälsegårdar Tveten och Orndal."

Den 17 juli år 1691 köpte herr lagmannen över Bohuslän, välborne Alexander Coch, Vese säteri med underliggande gårdar av fru Margareta Måhneskiöldh och hennes man, kaptenen herr Plans Hendrik Reichwein.

Det dröjde emellertid många år, innan lagman Coch blev erkänd som ägare till Vese, ty det uppstod många besvärligheter att få lagfart på egendomen. Bl.a. kom Rosenkrantzarnas ättlingar och gjorde anspråk på Brobergsgårdarna, vilket framgår av följande protokoll från tinget på Mellby den 15 febr. år 1697:

"Fänriken välborne herr Hendrich Dahlpohl ingiver i rätten herr Holger Rosencrantz brev av Glimmingen den 15 januari 1697, däruti han begärer att fänriken ville honom bevisa den tjänsten att uti rätten inleverera de penningar, som han nedsänt med Pehr Bryngelsson, nämligen 600 Rd, som skall användas till de trenne Brobergsgårdars inlösande. Insatte alltså fänriken dessa 600 Rd eller 900 Daler silvermynt, men sig ej vidare uti någon aktion inlåter.

Efter erhållen stämning uppå Holger Rosencrantz begäran inställde sig rådmannen, välaktade Lars Silentz på sin svärfaders, välvise Borgmästaren Anders Larssons vägnar, svarar att han inga penningar kan emottaga eller uti saken något svara, alldenstund hans svärfader haver transporterat och överdragit all sin på Brobergsgårdarna havande rätt till välborne lagmannen herr Alexander Coch, som nu är i Stockholm och alla brev, domar och dokumentet angående dessa gårdar medhaver och övergivna äro. Protesterar ock i anledning av Kongl. Maj:ts resolution med fullmakten.

Herr Dahlpohl säger att han ej agerar någon sak utan allenast nedsätter penningarna, eljest intet. Herr rådmän begärer uppskov i saken tills herr lagmannens hemkomst och att inga penningar må emottagas, kontesterandes i ingen måtto litern denna gången.

Pehr Bryngelsson och Oluf Jonsson vilja emottaga penningar för de tvenne gårdarna, som de av salig befallningsmannen Rutger Seths hustru och arvingar i underpant hava. Däremot herr Silentz dock protesterade att detta ej må tillåtas innan välborne herr Lagmannens hemkomst och alla dokumenter framviste bliva.

De 900 dalerna voro uti tvenne pungar, ett armkläde och en svart sidentygspung utan försegling, vilka dock Pehr Bryngelsson sade hava varit under herr Rosencrantz försegling tillförne, som av honom vid dess hemkomst från Skåne blev uppbrutet och pengarna delade, eftersom han och de andra dem tillförne utlagt.

Rådman Silentz begärer att hans svärfar må vara fri från herr Rosencrantz tilltal härefter angående dessa godsens, eftersom han nu varken själv har mött eller haft någon fullmäktig. Pehr Bryngelsson förbehåller sig i så fall att söka Borgmästaren om refusion för allt skadestånd, besynnerligen som de till hösten skola avlägga landskyld av gårdarna.

Resolution:

Såsom Borgmästen Anders Larsson transporterat all sin på Brobergsgårdarna havande rätt till Lagmannen välborne herr Alexander Coch, jämväl alla domar och dokumenter honom övergivit dessa tre gårdar angående. Herr Lagmannen är nu för tiden i Stockholm och här med ingen kommunikation haft. Alltså kan rätten ej veta vad skäl Borgmästaren haft till dem, innan dokumenterna framkomma, utan saken för denna gången vill uppskjuten hava, och åligger herr Holger Rosencrantz herr Lagmannen Coch lagligen instämna, om han tänker gårdarna inbörda, som han pretenderar. Emellertid kunna penningarna ej emottagas, utan de

Pehr Bryngelsson till förvar levererades. Kunnandes ock dessförinnan av rätten Borgmästaren ej aldeles för tilltal befriad varda."

Ryttmästaren Holger Rosencrantz avstod emellertid från sin rätt till Brobergsgårdarna, och hela Vese säteri tillföll sålunda lagman Coch. Vid tinget på Broberg den 17 juni 1697 skrevs härom följande:

"Efter hållen gudstjänst publicerades tinget i tingshuset, varpå Lagmannen välborne herr Alexander Coch berättar, att sedan han är bliven aldeles herre och ägare till Vese sätesgård och underliggande gods, vill han visa att han uti Kongl. Maj:ts höga rätt vill vigilera förmeddelst 6:te penningarnas erläggande av de medel, som utrikes äro gående av samma köp, vilka herr Lagmannen på herr Hans Hindrich Reichveins vägnar vill betala, dock att Reichvein för desamma må söka sin svåger herr Mathias Måhneskiöldh om refusion, visande herr Lagman att Mathias och Andreas Måhneskiöldh fått deras arvslott uti Vese gård, vilken herr Lagmannen köpt för 900 daler silvermynt.

Andreas Måhneskiöldh haver på sina resor så här i landet som utrikes förtärt sin andel därav, men Mathias Måhneskiöldh sin andel, som är 450 daler silvermynt, utfört, därav 6:te penningar bör erläggas. System, välborna fru Margaretha, njutit per testamentum Skarstad frälsegård och genom arv Tveten frälsegård. Huru därom är beskaffat, må dess man, herr Hans Hindrich Reichvein, förklara. Men de två från frälse till skatte reducerade hemmanen Björneröd och Ormdal haver Mathias Måhneskiöldh ägt den ena och frun den andra.

Herr Reichvein berättar att han betalt gäld och skuld, vilken hans fru satt hade före hans ankomst, jämväl använt en del till sitt hushålls inrättande och tarv, så att summan stiger högre än han för bemälte tvenne frälsegårdar Skarstad och Tveten uppburit hade. Förmodandes därföre bliva från bemälte 6:te penningars erläggande förskont, räknandes nu intet avlägga till Kongl. Maj:t vad som kan pålöpa den ringa egendom, vilken han tänker avföra efter hållen inventering. Bliver alltså 6: te penningen, som herr Lagmannen antager att betala, först av 450 daler för halva Vese gods och 50 daler för Björneröd, som gör tillhopa 83 daler, 10 2/3 öre."

Vid tinget på Mellby den 2 juni år 1710 uppbjuder överstelöjtnanten välbemälte Håkan Gyllenbjelke för första gången säteriet Vese (namnet skrevs då Wässe) med underlydande gods Tveten, Skarstad och Lingatan, alla insocknes frälse, samt de tre gårdarna i Broberg, som var frälse strögods, jämte ett halvt mantal Ormdal och ett halvt mantal Björneröd, båda skattegårdar. Köpet hade undertecknats den 1 juni år 1709, och köpesumman var 6 600 daler silvermynt. Säljaren var lagmannen Alexander Koch, som innehaft godset i tjugu års tid.

Schoutbinackten, ädel och välaktade Oluf Knape (sedermera adlad med namnet Strömstierna) lät vid tinget på Mellby den 30 september år 1713 för första gången uppbjuda säteriet Vese med underliggande gods, vilket han enligt köpebrev av den 4 december år 1712 köpt för 6 300 daler silvermynt av överstelöjtnanten Håkan Gyllenbjelke.

Strömstierna, som av kung Karl XII blev utnämnd till amiral, ägde sedan Vese intill sin död år 1730. Han var mycket intresserad för bygdens äldre förhållanden och särskilt för Bro kyrka, till vilken han år 1722 skänkte en ståtlig predikstol och där han lät mura sitt gravkor, i vilket han ännu ligger balsamerad. Av särskilt stort intresse är den gamla traditionen om Bro prästgård och kyrkan på Hala, som Strömstierna år 1721 lät uppläsa på tinget och införa i

domboken. Det är nämligen, så vitt nu är känt, den allra första skriftliga uppteckningen av denna förnämliga tradition. Protokollet återges här in extenso:

"Amiralen välborne herr Oluf Strömstierna insinuerade uti rätten en attest, underskriven av föravskedade befallningsmannen Greger Kall, 72 år, Oluf Jonsson i Broberg, 72 år gammal, Pehr Eskilsson i Broberg, klockaren i församlingen, 50 år gammal, nämndemannen Pehr Nilsson i Häller, 60 år gammal, Jörn Jonsson i Lännestad om sina 62 år gammal och Jon Jonsson i Orndal, 70 år gammal, att Brobergsgårdarna, som ligga under Vese säteri strax bredvid och så nära beläget, att ägora dem emellan gå tillsammans, såsom ock Brobergsgårdarna och den nuvarande prästgården Bros ägor göra, vilka tillförne varit ett säteri tillsammans, varefter ännu synes kvarlåtenskaper av murar.

Den tiden har rätta prästgården varit vid Brastads kyrka, nämligen Prästtorp, som ännu ligger ad mensam 1/2 mil från Bro, och allenast ett litet annexhemman Halla i Bro socken, varest en liten kyrka av trä fordome stått som mest varit förfallen, och som de lofvärde herrar av den Rosenkrantzka familjen funno att Bro socken var den första och således behövde fliteligare uppvakning, hava de framlidne herrar till att få behålla prästen i Bro givit ifrån Brobergs säteri all den frälsejord, som väster om åen låg till Broberg och nu prästgården tillhörig, som nu kyrkan står på, ifrån Mellby grind och till kyrkobäcken med Brofjäll.

Och när nu denna jorden kom uti bruk, att prästen kunde där bygga och bo, haver herr Kiettil Rosenkrantz med egen bekostnad uppbyggt Bro kyrka av sten, sådan hon var, sedan hon för några år sedan blev utvidgad, så att både kyrkan och prästgården äro i begynnelsen av Rosenkrantzarna kristmildeligen givna, anlagda och kostade, och att en del av denna familjen ännu ligga i kyrkan begravna, där deras gravsten ännu synes. Sedan dessa åter flyttat från Broberg, varefter gårdarna under pantningsmän kommit samt landet en tid därefter blev svenskt, var ingen som därom gjorde sig någon vidare tanke. Vilken berättelse de alla erbjödo sig med livlig ed vilja bestyrka, när herr amiralen så påfordrar."

Det var mycket värdefullt att Strömstierna här angav så många av sina sagesmän och även meddelade deras ålder. Samtliga dessa hederliga dannemän härstammade från gamla släkter i Bro, och det borgar för att traditionen är äkta. Särskilt värdefull är uppgifterna om att Bro äldsta kyrka har stått på Hala. Hala är i våra dagar ett litet ödetorp under prästgården, delvis planterat med skog och igenväxt. Här påyrkas därför upprövning och fridlysning av de små ängfläckar, som ännu finns kvar på den tomt, där kyrka och kyrkogård anses ha legat.

På Hala utpekas nämligen alltjämt platsen, där den lilla träkyrkan har stått under medeltiden. Grundmurarna efter denna byggnad undersöktes preliminärt år 1957, då fil. dr Johan Pettersson i Klövedal fick Riksantikvariens tillstånd därtill. Då gjorde han även uppmätning av området, och åtskilliga fynd från 12- och 1300-talen påträffades. Dessa förvaras nu i Statens historiska museum i Stockholm. På 1850-talet hade man här funnit en madonnabild av gul metall, men den har tyvärr förkommit. Likaså är förhållandet med den Rosenkrantzka gravstenen i Bro kyrka. Den har säkerligen vid någon ombyggnad av kyrkan blivit sönderslagen eller inmurad.

Uppgiften om att Kiettil Rosenkrantz skänkte Bro prästgård ifrån sin egendom Broberg, förefaller kanske mången rätt underlig, helst om man i den "Röde bog" har läst om att en Eric Kiettilsson-Puke redan år 1390 skänkte gården Bro till kyrkan för själamässor till "evärdelig tid". Hans gåvobrev finns för övrigt i behåll.

Men genom reformationens införande i det danska riket, tillföll kyrkornas egendomar även i Norge den danska kronan, vilken sedan sålde eller förlänade dem åt duktiga och välförtjänta

personer. På så sätt hade den Rosenkrantzka adelssläkten blivit ägare av både Brobergs säteri och Bro prästgård. När Kiettil Rosenkrantz sålunda någon gång på 1400- eller 1500-talet skänkte gården Bro till kyrkan, vilket även andra handlingar synes visa, var det alltså blott ett återställande av en tidigare gåva.